

Královské sňatky

VŠE, CO SE TÝKALO MANŽELSTVÍ, se ve středověku řídilo nikoli světským, nýbrž výlučně kanonickým (církvním) právem. V širokých vrstvách neurozené společnosti, tam, kde manželství sledovalo svůj prvotní a hlavní účel – zachování rodu a zplozením dětí vznik rodiny –, nebyl brán na právní předpisy téměř žádný zřetel. A nebylo toho ani třeba. Podle učení církve vznikalo manželství tělesným spojením manželů za tímto účelem, tj. souloží („copula carnalis“); teprve tímto spojením bylo manželství „naplněno“ a stalo se právoplatným. Manželský svazek náležel podle učení církve mezi sedm svátostí. Církev také ustanovovala jeho rozlučitelnost jedině smrtí jednoho z manželů a monogamičnost. Požehnání knězem (nemusel to být ani příslušný farář) bylo sice doporučováno, nikoli však vyžadováno. Jako povinnost se prosadilo až od 17. století (po tridentském koncilu).

Nedbat na právní předpisy nebylo myslitelné tam, kde byly s manželstvím spojeny závažné majetkové zájmy, nebo dokonce zájmy státněpolitické, jak tomu bylo právě v panovnických rodinách. Ty musely bedlivě sledovat, aby

Karel IV., triforium Svatovítské katedrály (po roce 1370)

závazky i naděje s manželstvím spojené nepřišly vniveč prohlášením jeho neplatnosti, či dokonce aby porušením určitých zákazů nedošlo k trestnímu postihu. Zde pochybení vzniklá z neznalosti, nebo dokonce úmyslu mohla mít nedozírné následky pro celé země a státy. Proto si všechny panovnické dvory vydržovaly experty obeznámené se všemi záludnostmi kanonického manželského práva.

Důležitou kategorií kanonického manželského práva byl „zákonný věk“ („aetas legitima“) pro hlavní etapy cesty k manželství. Pro zasnoubení to byl sedmý rok věku obou snoubenců. Uzavřít právoplatné manželství mohli adepti až po dosažení dospělosti, tedy stejně jako v světském právu: muži ve věku čtrnácti, ženy ve věku dvanácti let. Vlivem světského práva, opírajícího se o rychlejší dospívání dívek, tolerovalo kanonické právo i nevěsty jedenáctileté. Nedodržení zákonného věku znamenalo neplatnost příslušného úkonu. Ze stanovených sedmi let pro zasnuby nebyla výjimka možná, protože se tento požadavek opíral nejen o běžné kanonické právo, ale i o „právo božské a přirozené“, a to ani papež neměl porušit. Dispens z nedosažené plnoletosti byla – jak ještě uvidíme – udílěna jen velmi vzácně. Nejčastějšími překážkami manželství bylo blízké pokrevství a příbuzenství (sešvagření). Takové překážky vstupu do stavu manželského znalo i světské právo a rozlišovalo jednotlivé stupně. Ty respektovalo i kanonické právo, ale počítalo je poněkud jinak. V přímém pokrevství byla odpradáva v evropské civilizaci překážkou všechna pokolení, v nepřímém první i druhý stupeň. V druhém stupni, podle kanonického počítání třetím (například mezi bratrance a sestřenicemi), se vzácně připouštěla výjimka, od čtvrtého stupně byly výjimky běžné. Méně častými překážkami bylo příbuzenství duchovní (vzniklé z kmotrovství při křtu či biřmování) nebo z předcházejícího složení řeholních slibů. Zakázány byly sňatky osob vázaných celibátem, osob dosud žijících v platných manželstvích, nevěst unesených nebo k sňatku donucených. Na rozdíl od světského práva nebylo překážkou odepření souhlasu rodičů. Vzhledem k příbuzenské provázanosti královských, vévodských a knížecích rodin vedly se na všech pa-

Královské sňatky

novnických dvorech pečlivě genealogické tabulky co možná největšího počtu rodů, aby se včas zjistilo, o jakou dispenz třeba požádat. Téměř bezchybnou evidenci měla v těchto věcech papežská kancelář, neboť udělování dispenzí bylo výlučným právem (někdy delegovaným) papežů. Na tom se zakládal jejich rozhodující vliv na zahraniční politiku panujících rodů (i finanční prospěch, neboť dispenze nebyly lacinou záležitostí). Záleželo na jejich dobré vůli a ta se v podstatě řídila politickými zájmy papežské kurie, která si tak zavazovala rody, které právě potřebovala. Případy odmítnutí dispense nebyly nijak vzácné. Někdy stačilo jen pouhé oddalování, aby nežádoucí sňatek ztratil smysl.

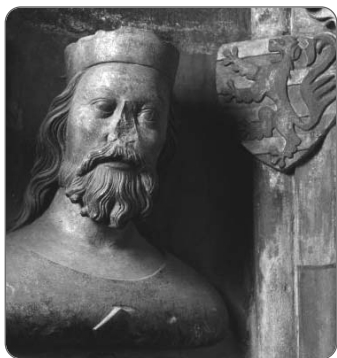
V královských rodinách se začínalo se sjednáváním sňatků záhy po narození dítěte. Vzhledem ke kanonickému zákazu zasňobování dětí do sedmi let bylo nutno se v první fázi omezit na více či méně závazné „smlouvy o uzavření manželství“ mezi rodiči příštích snoubenců. Bývaly zpravidla zabezpečovány přísahami, od kterých však bylo možné po dohodě odstoupit. Byl-li však sňatkový zájem opravdu vážný, hledalo se jeho větší zajištění v žádosti o papežskou dispenz z překážek manželství.

Jestliže papež dispenz udělil, nebylo už potom snadné od smlouvy odstoupit bez jeho souhlasu. U takovýchto vážně míněných plánů docházelo už v této době u nevěst pokročilejšího věku k ověřování jejich panenství sborem úctyhodných a zkušených matron. Tato procedura, pro nás dnes více než trapná, byla pochopitelná vzhledem k závažnosti svatební soulože pro platnost manželství – mohlo přece být „naplněno“ už v jiném loži – se všemi důsledky pro legitimitu potomstva. Víme, že takovémuto přezkoumávání byla podrobena při prvním představení na dvoře císaře Jindřicha VII. ve Špýru i Eliška Přemyslovna, Karlova matka.

Po dosažení sedmého roku věku se mohlo přistoupit už ke skutečnému zasnoubení, pokud ovšem smluvní strany nehodlaly jednat přímo o sňatku. Při zasnoubení se obnovovaly už dříve uzavřené smlouvy, žádalo se o dispenz, pokud nebyla vyžádána už dříve, a vyžadovalo se prohlášení snoubenců, že

*Eliška Přemyslovna, triforium
Svatovítské katedrály
(po roce 1370)*

*Jan Lucemburský, triforium
Svatovítské katedrály (po roce 1370)*

dobrovolně vstupují do manželství. Už od časů starověkého Říma byla dobrovolnost předpokladem platnosti každého právního aktu. Někdy docházelo i k církevnímu požehnání zásnub. Zásnuby se stávaly příležitostí k bližšímu seznámení všech zúčastněných a někdy byly vůbec první příležitostí k osobnímu setkání snoubenců. Takové setkání mnohdy končilo velkým překvapením – to když už zralý muž spatřil svou dětskou nevěstu nebo když naopak ženě v letech ukázali nezralého mladíčka. Smíšené pocity překryl patrně ruch dvorské slavnosti k tomu účelu pořádané.

Pokud budoucí manželé nespĺňovali podmínku plnoletosti, museli zatím čekat. Někdy byla už v této době nevěsta vypravována na dvůr příštího manžela do péče budoucí tchyně, aby se seznámila se zvyklostmi (i jazykovými) tamního dvora. Měli nastávající ženich naději na nějakou podobu spoluvlády, či dokonce následnictví, býval na své budoucí působiště posílán i on. Dobu čekání na zákonný věk k manželství bylo možné někdy zkrátit tím, že se přistoupilo k „symbolickému sňatku“ – požadovaná

manželská soulož byla vzhledem k pohlavní nezralosti pouze symbolická. I „symbolický sňatek“ byl ovšem sňatkem podle práva (v důsledku „nenaplnění“ však nikoli ještě platným), dostávalo se mu proto i církevního požehnání. Schůdnost tohoto právně dosti problematického aktu nalézalo papežství

Královské sňatky

v závazku rodičů, že bude „naplněn“ při dosažení zákonného věku. Podobné sňatky se uzavíraly zpravidla proto, že teprve po „naplnění“ manželství vstoupaly v účinnost majetkoprávní závazky úmluv a tak se mohly urychlit.

Podle učení církve, že teprve dobrovolný slib a „naplnění“ činilo manželství právoplatným, se vlastně manželství přenášelo už do zasnubního stadia a splývalo s ním. Tak tomu bylo i ve 14. století, jak svědčí nejasnosti terminologie, v níž se ztrácí rozdíl mezi zasnoubením a manželstvím. Že jde o manželství, lze rozpoznat často jen podle asistence arcibiskupa či biskupa a velkoleposti s tím spojených dvorských oslav. Vedle svatební hostiny a dalších kratochvílí se obzvláštní pozornosti těšila svatební noc: stávala se veřejnou záležitostí. Společnost rodičů, příbuzných a předních dvorských úředníků shromážděná v komnatách vedle ložnice, když se předtím přesvědčila, že manželé ulehli pod společnou příkrývkou, s netrpělivostí čekala. Napětí se uvolnilo, až když se objevil ženich a prohlásil, že se stalo to, co se stát mělo. Až do této chvíle vládla nejistota a teprve nyní mohly vyvrcholit svatební oslavy. Často ovšem z příčin víceméně pochopitelných (kvůli únavě či nepřekonatelnému ostychu nevěsty) bylo třeba čekat déle. Rozčilení bylo na místě. Nebylo-li totiž manželství „naplněno“, stalo se neplatným a jeho další trvání znamenalo velký problém.

Podle církevního práva bylo právoplatné manželství rozlučitelné jen smrtí jednoho z manželů. (V katolické církvi to platí dodnes.) Pokud docházelo k jeho zrušení, nešlo o to, čemu dnes říkáme rozvod či rozluka, jak se někdy uvádí, ale o prohlášení manželství za neplatné od samého jeho počátku, tedy za manželství jen zdánlivě existující. Důvody byly přesně uvedeny a byly v podstatě totožné s uvedenými překážkami manželství, které papežskou dispencí nebyly odstraněny. V případě, že bylo uzavřeno přes zákaz papeže, tj. neudělením dispense, hrozil dokonce trest klatby, tj. exkomunikace z církve. Častější býval případ, že manželství nebylo „naplněno“ v důsledku absolutní nebo relativní impotence (jen vůči manželce) nebo nějaké choroby nebo úrazu bránícího souloží. Neplodnost jednoho z manželů nebyla důvodem neplatnosti.

Markéta Korutanská řečená Maultasch (1318–1369), deskový obraz z poloviny 16. století

Rozhodnutí o neplatnosti bylo výsledkem zdouhavého soudního řízení a na něm založeném právním výroku papeže. Čekání na výsledek znemožňovalo pokračování manželství a oddalovalo možnost uzavřít manželství jiné. To je případ Karlova bratra Jana Jindřicha a Markéty Korutanské zvané Maultasch.

Součástí smluv o manželství byla majetková ustanovení. Týkala se převážně hospodářského zajištění manželek. V těchto majetkoprávních vztazích se uplatňovaly zvyklosti ze světa šlechty, různící se však podle jednotlivých území. Teprve v průběhu 14. století docházelo v rovině vládnoucích rodů ve střední Evropě k určitému sjednocení zvyklostí. Převážila zásada, že obě

smluvní strany přispívají nevěstě stejným dílem. Základní podíl ženské strany tvořilo věno, jehož výši odpovídal i příspěvek mužské strany. Výše věna poskytnutého rodiči činila zpravidla 10 000 hřiven stříbra. V Českém království byl panovník oprávněn vypsát k jeho úhradě obecnou berni, aniž k tomu potřeboval jinak nutný souhlas šlechty. Ve Francii a Anglii se výše věna pohybovala kolem 100 000 zlatých (hřivna se přibližně rovná kopě grošů i zlatému). Nejbohatší, a proto velmi vyhledávané byly nevěsty milánských Viscontiů s věnem kolem 300 000 zlatých. Záleželo na dohodě, zda věno bude vyplaceno v hotovosti, zpravidla v pěti splátkách, či zajištěno ročním důchodem na nemovitostech k tomu účelu zastavených, hradech či městech, či podílem na clech či jiných regálech. Správa věna od počátku náležela manželovi. Po jeho smrti přešla na manželku a po jejím skonu na společné děti. V případě, že žádní dědici nebyli, vrátilo se věno zpět ženské straně. Mužská strana vedle

Královské sňatky

už zmíněné hodnoty rovnající se výši věna přispívala nevěstě ještě dalším způsobem, obvěněním. Dělo se tak dvojím způsobem. Darem různé výše, nazývaným v německé oblasti „jitřním darem“. Podle jména se tak nazývala původní odměna skládaná po svatební noci. Druhá – výhodnější – možnost tkvěla v tom, že manžel zvýšil svůj věnný příspěvek o třetinu až polovinu, tedy u věna 10 000 hřiven poskytoval sám dalších 15 000 hřiven. Bývalo tomu tak zejména v případech, kdy mu na svatbě obzvláště záleželo. Také zde záleželo na dohodě, zda obvěnění bude v hotovosti, či v důchodech nebo zástavách. V Českém království byly věnnými některé hrady a určitá města. Manželka měla právo užívat až do konce života důchody z obvěnění i po smrti manžela. Po její smrti, nebylo-li ujednáno jinak, připadly manželově rodině.

Pro sjednávání královských sňatků platila určitá, staletými prověřená, pravidla. Vedle všeobecného účelu zajištění potomstva, především mužského, mívaly sňatky i další cíle: udržení, ne-li zvýšení prestiže rodu, zamezení nepřátelství, či naopak sjednání spojenectví a posléze možnost rozšíření rodového území, v nejlepším případě o další království, přičleněním či přivdáním. Středověká společnost byla přísně hierarchická a na jejím vrcholu stáli králové a královské rodiny. I nejbezvýznamnější král svou hodností „z Boží milosti“, propůjčenou mu církví, stál vysoko nad sebebohatším a sebemocnějším vévodou, markrabětem, nemluvě o nižších stupních knížat a hrabat. Pro partnery ovdovělých králů, jejich synů a dcer byl za přiměřený považován „královský původ“ („stirps regia“). V Evropě západního křesťanství však bylo ve středověku královských dynastií jen něco přes tucet, tedy nijak mnoho, a sňatková nabídka byla kolísavá. Rody se také lišily starobylostí a mocenským významem. Největší vážnosti se těšili francouzští Kapetovci a jejich nástupci, rod Valois, v Anglii Plantageneti, dynastie rovněž francouzského původu, stejně jako Anjouovci v jižní Itálii. Vějit v příbuzenství s takovými rody znamenalo přiblížit se k vrcholům světské aristokracie. Královský původ však nebyl dán jen členstvím v královské dynastii. Některé vévodské či markraběcí rody byly považovány za „skorokrálovské“ tím, že některý jejich příslušník byl alespoň

jednou někde králem (to je případ Menhartovce Jindřicha Korutanského, navíc manžela přemyslovské princezny Anny) nebo jednou zvolen králem Svate říše římské, římským králem. Takto se těšili „skorokrálovské“ příslušnosti Habsburkové, Wittelsbachové, ale i Lucemburkové. Lucemburkové se však záhy získáním dědičného Českého království stali skutečnými králi a zakladateli pravé královské dynastie.

Váha králů, jejich synů a dcer bývala různá. Těžkými figurami na sňatkové šachovnici byli vdovci, jejich následníci i další synové, pokud měli naději vyženit nová území či vytvořit nové spojenecké aliance. Patřily k nim však i dcery-dědičky. Lehčími figurami byly královské dcery, pro něž se těžko hledali rovnorodí partneři. Ale i to mělo své výhody. Příslušníci knížecích markraběcích či vévodských rodů přiženivších se do královských rodin nabyli velké vážnosti. Byli proto ochotni i něco obětovat, hmotně i politicky. Zejména princezny – často více než jejich bratři – přispívaly k navazování výhodných příbuzensko-politických vztahů v nižších rovinách společenské hierarchie, avšak vysoce potřebných pro mocenské zájmy královských rodin, neboť mocenské zájmy bývaly důležitější než hmotné zisky z obvěnění. Ty hrály menší úlohu, než se soudí; někdy nebyly ani celé proplaceny. Navíc se většinou rozplynuly ve výdajích na rodovou reprezentaci. Jen minimální důležitost byla u královských nevěst přisuzována pradávnému požadavku krásy. Byl-li však tento požadavek splněn, byl samozřejmě vítán. Případy, kdy by mohl být nadřazen jiným sňatkovým cílům, přicházely v úvahu jen u sňatků už dospělých členů rodin. Také v požadavku původu byla rodová disciplína neúprosná, a to až do poloviny 19. století. Stavovsky nerovná manželství se ve středověku v královských rodinách téměř nevyskytovala.

Skutečnost, že takto uzavírané sňatky byly „sňatky z rozumu“, ostatně jako v majetných vrstvách obyvatelstva až do doby nedávné, nikterak neznamenal, že by byly úplně prosty jakýchkoli citových poloh. Někdy k nim partneři časem dospěli; dokonce mohly dorůst až do stadia vztahů téměř milostných. Většinou však erotika i nepovinný sex měly místo mimo rámec manželství.

Královské sňatky

U mužských členů byl mimomanželský sex společností tolerován a nemanželské potomstvo nebylo nijak utajováno. Manželky byly za podobný přečin odsuzovány a trestány. Měly k podobnému chování ostatně velmi málo příležitostí vzhledem k omezeným možnostem volného pohybu i vzhledem k častým porodům a s nimi souvisejícími potížemi.